

Джендър стереотипи в Европа

Юлиана Попова

Gender Stereotypes in Europe: *This paper presents one of the aspects of gender inequality – the existence of gender stereotypes in the European Union and especially in the Danube region. The exploration of gender stereotypes and their avoidance is important because very easily they can be transformed into gender prejudices and discrimination.*

Key words: *Gender Inequality Index, gender stereotypes, European Union, Danube region.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Терминът *джендър* е въведен в оборот през 1958 г. от американския психоаналитик Робърт Столър, за да отграничи биологичната природа на различията между мъжа и жената от специфичния набор от социални и културни характеристики, които детерминират тяхното поведение, т.е. да открие различието между биологичния и социалния пол. [12] Биологичният детерминизъм като подход за разбиране на отношенията между половете се подлага на сериозна критика от застъпниците на схващането за социално конструиране на пола. Последните определят пола */джендър/* като социална конструкция, която се надгражда над физиологичните дадености. Джендърните изследвания обаче са нещо повече от фокусиране върху мъжко-женската асиметрия в обществото. Те включват в своя предмет и аспекти на хомосексуализма и транссексуализма, при които се интерпретира отношението към Другия и другостта.

Въпреки широкия дебат в съвременните общества за случаите на джендър неравенство, все още съществуват идеологически, социални и културни механизми на стереотипизацията, които разрешават и допускат приписване на социална роля, статус, възможности за самореализация, заплащане на труда и други по признака пол.

Подобни джендър стереотипи, макар и в умерени граници, съществуват все още в Европейския съюз и в частност в региона на поречието на р. Дунав, който е обект на проучване в настоящата разработка.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Традиционно под *стереотип* се разбира всяка устойчива когнитивна схема, на базата на която индивидите обобщават явления, обекти или събития и действат или правят оценки автоматично, без да се замислят.

Понятието *джендър стереотип* се интерпретира като устойчив механизъм на възприятието, целеполагането и поведението на човека в зависимост от приетите в дадена култура норми и правила за жизнена дейност на представителите на определен пол. [10]

По мнението на американската психоложка Сандра Бем джендър стереотипите са когнитивни категории, които могат да бъдат наречени джендърни схеми. С тяхна помощ хората възприемат, запомнят и интерпретират постъпващата информация в съответствие със своите представи за джендъра. [3] Едно от обясненията за ползването на подобни стереотипи като категоризиращ механизъм на човешкото възприятие е икономията на усилията, т.е. за обработката на постъпващата информация не се губи време. Редица резултати от изследвания потвърждават, че по-добре се запомня информация, която съответства на джендър стереотипите. БERN отбелязва, че тези схеми са толкова устойчиви, че запазват своята здравина дори и при наличието на доказателства, които ги опровергават. При ползването на подобни схеми могат да се създадат стереотипни подкатегории, напр. жените като домакини, а мъжете като бизнесмени. [4]

Налице е и друг механизъм, усилващ оценката на джендърните различия – *иллюзорна корелация*, представляваща опит да се установи взаимовръзка там, където тя отсъства. При джендъра такава несъществуваща връзка се установява между пола и личностните качества и модели на поведение. В резултат от това се появяват съждения от типа „всички мъже изневеряват“ или „всички жени са бърбиви“. [7]

Описаните механизми обясняват защо хората са склонни да придават голямо значение на джендърните различия, даже когато разликата не е голяма или въобще отсъства.

Джендър стереотипите могат да бъдат разделени на три групи:

- **Стереотипи за мъжественост /маскулинност/ - женственост /фемининност/.**

Те характеризират мъжете и жените на базата на определени личностни качества и социално-психологически характеристики, в които са отразени представите за мъжественост и женственост. Напр. на жените обикновено се приписват качества като пасивност, зависимост, емоционалност и др., а на мъжете – активност, независимост, агресивност и т.н. Качествата на мъжествеността и женствеността се разполагат на полярни полюси: активност-пасивност, сила-слабост. [9]

- **Втората група джендър стереотипи** е свързана със закрепване на определени социални роли в семейната, професионалната и други сфери. В съответствие с тази трактовка „мъжете е прието да се оценяват по професионалните успехи, а жените – по наличието на семейство и деца“. [8]

- **Третата група джендър стереотипи** отразява различията между мъжете и жените в упражняването на определени видове труд. Така напр. на мъжете се приписват професии от инструменталната сфера, имащи творчески или съзидателен характер, докато на жените – професии от експресивната сфера, имащи изпълнителски или обслужващ характер. По данни на ЮНЕСКО стереотипният списък на мъжките професии включва професиите на инженера, архитекта, шофьора, механика, изследователя, а на женските професии – библиотекарка, възпитателка, учителка, телефонистка, секретарка и др. [11]

Паралелно с описаното хоризонтално деление на сферите на труд на мъжки и женски, съществува и вертикално деление, изразяващо се в обстоятелството, че в мнозинството от случаите ръководни длъжности се заемат от мъже, а позициите на жените имат подчинен характер.

Джендър стереотипите реализират следните основни функции:

- **Обяснителна функция** – използва се за интерпретация на поведението на мъжете и жените с помощта на разпространените джендър стереотипи за мъжките и женските качества.

- **Регулативната функция** се свързва с различията, наблюдавани в поведението на хора от различен пол. Напр. експериментално е установено, че хората от различен пол се държат по различен начин при преминаването на улица, когато свети червен светофар. Жените рядко нарушават правилата, ако са сами, но често го правят, ако има и други нарушители. В този случай стереотипно приписваните на жените качества като дисциплинираност и конформност се явяват своеобразни регулатори на поведението.

- **Диференциращата функция** е обща функция на всички социални стереотипи. С нейна помощ се минимизират различията между членовете на една и съща група и се преувеличават различията между членовете на различни групи. Ако разгледаме мъжете и жените като две социални групи с различни статусни позиции, обикновено групата на мъжете се описва като високостатусна, а тази на жените – като нискостатусна.

- **Ретраслаторна функция** – отразява ролята на агентите за социализация: семейство, училище, връстници и др. във формирането, транслирането, разпространението и закрепването на ролевите стереотипи. Чрез тези агенти

обществото предявява към индивида определени очаквания за това какъв да бъде и какво да прави, за да съответства на нормативните представи за своя пол. С помощта на такива очаквания по същество „се конструира“ полът на човека.

- **Защитна или оправдателна функция** – по мнението на изследователите това е една от най-негативните функции на джендър стереотипите, тъй като е свързана с опита да се оправдае и защити съществуващото положение на нещата, в т.ч. и неравенството между половете. [1]

По мнението на Аронсон „е достатъчно удобно възприемането на жените като биологически по-предразположени към работа в къщи, ако обществото, в което доминиращата роля принадлежи на мъжете, желае и по-нататък да държи жените вързани към прахосмукачката“. [2]

Най-опасно е негативното влияние на джендър стереотипите, когато те стават основа за формирането на джендър предразсъдъци и дискриминация. *Джендър предразсъдъците* се определят като неоправдано негативни нагласи към групи или отделни индивиди на база на тяхната полова принадлежност. Те се отличават от стереотипите по това, че представляват готовност за действие. Докато стереотипът е когнитивна представа, предразсъдъкът е на крачка от действието и лесно може да прерасне в *джендър дискриминация*, която е неравнопоставено третиране на базата на полова принадлежност.

Преди да се премине към разискването на въпроса за съществуването на джендър стереотипизация в Европа и в частност в региона по поречието на р. Дунав, който е обект на наблюдение в настоящата разработка, е необходимо да се отговори на въпроса дали са налице индикации за съществуването на джендър неравенство в този регион. Данните на Gender Inequality Index за 2014 г. хвърлят светлина върху параметрите на джендър ситуацията в региона.

Таблица 1
Gender Inequality Index на страните от Дунавския регион – 2014 г.

Страна в Дунавския регион, членка на ЕС	Стойност на GII - 2013	GIИ ранг 2013	Дял на местата в парламента, заемани от жени	Дял на жените със средно обр.- 25+ 2005 - 2012	Дял на мъжете със средно обр.- 25+ 2005 - 2012	Участие на жените в работната сила 15+ 2012	Участие на мъжете в работната сила 15+ 2012
Германия	0,046	3	32,4 %	96,3 %	97,0 %	53,5 %	66,4 %
Австрия	0,056	5	28,7 %	100 %	100 %	54,6 %	67,7 %
Чехия	0,087	13	20,6 %	99,9 %	99,7 %	50,1 %	67,8 %
Словакия	0,164	32	18,7 %	99,1 %	99,5 %	51,0 %	68,7 %
България	0,207	38	24,6 %	93,0 %	95,7 %	47,8 %	58,8 %
Унгария	0,247	45	8,8 %	97,9 %	98,7 %	44,7 %	59,9 %
Румъния	0,320	54	11,6 %	86,1 %	92,0 %	48,5 %	64,7 %

Източник: Gender Inequality Index 2014. <http://hdr.undp.org/en/content/table-4-gender-inequality-index> [6]

Страните-членки на ЕС, разположени в Дунавския регион, са подредени по величина на индекса на джендър неравенство, като по-малкият индекс илюстрира по-благоприятна джендър ситуация в съответната страна /втора колона от таблицата/. По-малкият ранг /трета колона от таблицата/, идентифициран на база стойността на индекса, е индикация за по-голяма равнопоставеност на половете в дадена държава. Индексът е част от Human Development Report, който се прави всяка година за 150 страни по света.

Както показват данните, най-благоприятна е джендър ситуацията в Германия, Австрия и Чехия, като в последните две страни е смущаващо все още малкото парламентарно представителство на жените спрямо мъжете. Най-неблагоприятни данни в това отношение са регистрирани в Унгария, Румъния и Словакия, като в България местата в парламента, заемани от жени, са съпоставими с тези в Чехия и Австрия. Като цяло, джендър ситуацията в България е по-добра в сравнение с останалите нови страни-членки Словакия, Унгария и Румъния, като за България са необходими действия за по-голямо участие на жените в работната сила, т.е. за намаляване на безработицата сред тях. Най-неблагоприятна по всички изброени показатели е ситуацията в Унгария.

Съвпадение на данните за изброените страни е регистрирано в специалното издание на Евробарометър „Джендър неравенства в Европейския съюз“ от март 2012 г. [5] Отговорите на някои от въпросите, отправени към европейските граждани, съдържат индикации за съществуващи джендър стереотипи. Обект на наблюдение са отново страните от Дунавския регион.

По-долу са представени някои от въпросите-твърдения от анкетното допитване, докладвано в Евробарометър, заедно с процентите на съгласие за съответни страни от Дунавския регион.

Таблица 2

Процент на съгласие с твърдения от изследването на Евробарометър от 2012 г.

Страна-членка на ЕС от Дунавския регион	Твърдение 1: Когато разходите за отглеждане на дете са повече или по-малко еквивалентни на това, което майката печели, тя трябва да остане вкъщи и да гледа децата - % на съгласие	Твърдение 2: Когато разходите за отглеждане на дете са повече или по-малко еквивалентни на това, което бащата печели, той трябва да остане вкъщи и да гледа децата - % на съгласие
Чехия	63	36
Румъния	59	37
Австрия	57	38
Унгария	55	27
Словакия	50	26
Германия	43	32
България	42	19
ЕС 27	41	35

Сравнението на процентите на съгласие за твърдение 1 и 2 съдържа много ясна индикация за наличието на джендър стереотипи във всички посочени страни. При преобладаващата част от държавите се споделя мнението за ангажиране на майката с отглеждането на децата, ако заплатата ѝ е еквивалентна на разходите за отглеждането им. Тук е налице стереотипът за доминиращата роля на мъжа и неговата отговорност за издръжката на семейството. По-малките проценти за Германия и България говорят за разколебаване на този стереотип, т.е. в по-голяма степен се споделя мнението, че и двамата родители трябва да са активни в професионалната си изява и да допринасят за издръжката на семейството. Вероятно тежката икономическа ситуация в България също е допринесла за споделянето на това схващане.

Още по-силно е изразена джендър стереотипизацията в данните за твърдение 2. Тук при всички посочени страни процентът на съгласие с идеята бащата да остане вкъщи и да се ангажира с отглеждането на децата е малък, а за някои страни като България, Словакия и Унгария – изключително малък. Както при данните за първото твърдение, и тук стереотипът може да бъде отнесен към втора група от посочените по-горе, а именно за социалната роля на мъжа и жената - мъжът е този, който трябва да доминира, да носи парите в семейството, а не да се ангажира с отглеждането на децата. Приведените данни за Унгария и Словакия съответстват и

на стойността на GII индекса, посочващ по-неблагоприятна джендър ситуация в тези страни. По-изненадващи са данните за България, за която беше направен изводът за благоприятна джендър ситуация, но явно тук тежкото икономическо положение е основният критерий за мнението на българските респонденти – те не могат да си представят издръжка на семейството без участието на двамата родители.

Обективността налага да се спомене, че горният стереотип е валиден и за Европейския съюз като цяло. В неговите рамки 36 % от респондентите са изцяло несъгласни, 60 % несъгласни и само 35 % съгласни с идеята бащата да остане вкъщи и да гледа децата, докато ако това се случи с майката, съгласните са 41 %. Интересен е фактът, че повече жени, отколкото мъже приемат тази идея – 63 % жени при 57 % мъже, което означава, че този джендър стереотип е по-разпространен сред първите. Също така е важно да се отбележи, че идеята майката да се ангажира с отглеждането на децата се споделя в по-голяма степен от по-възрастните европейци /55 + години/.

Още един въпрос в проучването на Евробарометър съдържа индикации за наличието на джендър стереотипи в страните от ЕС и в частност в Дунавския регион. Той е представен в таблицата по-долу:

Таблица 3

Процент на считащите твърдението на Евробарометър за неоправдано

Страна-членка на ЕС от Дунавския регион	Твърдение: В настоящо време съществуват различия в заплащането при някои „женски“ и някои „мъжки“ професии, макар че те изискват еднакво образование и умения % на отговорилите, че това е изцяло неоправдано
Германия	69
ЕС 27	58
Австрия	58
Румъния	55
България	53
Чехия	49
Унгария	46
Словакия	37

С изключение на Германия, обезпокоително голям е процентът на европейските респонденти /над 40 %/ поддържащи стереотипа, че са оправдани разликите в заплащането за т.нар. „мъжки“ и „женски“ професии. Той се отнася към джендър стереотипите от трета група, посочени по-горе, за различията по отношение на упражнявания труд. Тук отново най-неблагоприятна е ситуацията в Унгария и Словакия, което говори за съществуващи проблеми с джендър равенството в тези страни. Както и при предходните твърдения, този стереотип се споделя повече от европейските жени, отколкото от мъжете – 63 срещу 54 %, както и от по-възрастните европейци над 55 години. Той се споделя от по-ниско образованите слоеве, както и от упражняващите физически труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящата разработка разглежда един от аспектите на джендър неравенството, като чувствителна тема в глобален мащаб, а именно за наличието на джендър стереотипи в Европейския съюз и в частност в Дунавския регион. Макар че стереотипите са мисловни категории, те не трябва да бъдат подценявани, тъй като лесно могат да прераснат в предразсъдъци и дискриминация – явления, които

наистина заслужават да бъдат в обсега на общественото внимание и изискват действия за тяхното преодоляване.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Агеев, В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов. В кн. Психология семьи.. Хрестоматия. Под ред. Д.Я. Райгородского, Издат. Дом «Бахрах-М», Самара, 2002. с. 291

[2] Аронсон, Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию /пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1999. с. 309.

[3] Bem, S. L. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88, 1981, 354–364

[4] Берн, Ш. Гендерная психология. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001, с. 212.

[5] Flash Eurobarometer 341 – TNS Political & Social. Gender Inequalities in the European Union. 2012

[6] Gender Inequality Index 2014. <http://hdr.undp.org/en/content/table-4-gender-inequality-index>

[7] Ким, Л. Гендерные стереотипы. В: Введение в теорию и практику гендерных отношений. Ташкент. 2007

[8] Клецина, И.С. Гендерная социализация. Учебное пособие. С.-Петербург, изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. с. 19

[9] Кон, И.С. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире. // В кн. Введение в гендерные исследования. Ч.1: Учебное пособие/ Под ред. И.А. Жеребкиной – Харьков: ХЦГИ, 2001; Алетейя, СПб., 2002. с. 571-572.

[10] Меренков, А.В. Социология стереотипов. Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2001, с. 161.

[11] Мишель, А. Долой стереотипы! Преодолеть сексизм в школьных учебниках: Париж: ЮНЕСКО, 1991, с. 115.

[12] Stoller, R.. Sex and Gender: The development of masculinity and femininity. 1984

За контакти:

проф. д-р Юлиана Попова, Русенски университет „Ангел Кънчев“, катедра „Европеистика и международни отношения“, тел. +359 82 888 708, e-mail: jrpорова@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.